

Rima Bakšienė

Vakarų aukštaičių kauniškių priegaidės: Marijampolės šnekta

Vakarų aukštaičių
kauniškių priegaidės:
Marijampolės šnekta

Rima Bakšienė

Vakarų aukštaičių
kauniškių priegaidės:
Marijampolės šnekta

Vilnius 2016

K UDK 811.172'282.34
Ba-179

Monografijos leidybą rėmė

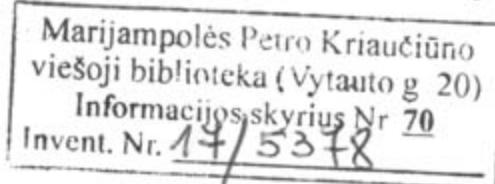

Lietuvos mokslo taryba
pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos
2016–2024 m. programą
(sutarties Nr. LIP-120/2016)

Recenzavo
prof. dr. Asta Kazlauskienė
doc. dr. Edmundas Trumpa

Žemėlapius braižė *Laura Geržotaitė*

Viršelyje nuotraukos iš Marijampolės kraštotoyros muziejaus ir
Marijampolės „Miesto laikraščio“ fondų

ISBN 978-609-411-184-6

- © Rima Bakšienė, 2016
© Laura Geržotaitė, žemėlapiai, 2016
© Jūras Barauskas, santraukos vertimas į anglų kalbą, 2016
© Lietuvių kalbos institutas, 2016

Turinys

Pratarmė 7

Ivadas 9

I. MARIJAMPOLĖS ŠNEKTA – VAKARŲ AUKŠTAIČIAI KAUNIŠKIAI 25

1. Marijampolės šnektos lokalizacija, pagrindinės ypatybės ir ribos 25
2. XXI a. pradžios Marijampolės šnektos situacija: kalbinė savimonė ir tarminis gyvybingumas 32

II. XXI A. PRADŽIOS VAKARŲ AUKŠTAIČIŲ KAUNIŠKIŲ PRIEGAIDĖS: EKSPERIMENTINIS MARIJAMPOLĖS ŠNEKTOS TYRIMAS IR ATSKIRŲ ŠNEKTŲ LYGINAMOJI ANALIZĖ 41

1. Priegaidės samprata užsienio ir lietuvių autorių darbuose 41
2. Lietuvių bendrinės kalbos ir tarmių priegaidžių ankstesniųjų tyrimų apžvalga 46
3. Prozodiniai vakarų aukštaičių kauniškių arealai 56
4. Instrumentinis vakarų aukštaičių kauniškių priegaidžių tyrimas 59
 - 4.1. Balsinių skiemenu priegaidės 59
 - 4.1.1. Marijampolės šnektos požymiai 59
 - 4.1.2. Marijampolės, Prienų ir Šakių šnektų lyginamoji analizė 79
 - 4.2. Dvibalsinių skiemenu priegaidės 89
 - 4.2.1. Marijampolės šnektos požymiai 89
 - 4.2.2. Marijampolės, Prienų ir Šakių šnektų lyginamoji analizė 115
 - 4.3. Dvigarsinių skiemenu priegaidės 121
 - 4.3.1. Marijampolės šnektos požymiai 121

4.3.2. Marijampolės ir Šakių šnektų lyginamoji analizė	153
5. Audicinės vakarų aukštaičių kauniškių priegaidžių tyrimas: atpažinimas Marijampolės ir Šakių šnektose	159
III. IŠVADOS	170
Pitch Accents of Western Higher Lithuanians of Kaunas Region: the Subdialect of Marijampolė. Summary	176
Literatūra ir šaltiniai	193
Transkripcijos ženklai	212
Sutrumpinimai	214
Priedai	216

Pratarmė

Nuo mokyklos laikų daugelis puikiai žinome, kad vakarų aukštaičiai kauniškiai – bendrinei kalbai artimiausia patarmė, suformavusi visų jos lygmenų, tarp jų ir prozodinės sistemos, pagrindus ir nulémusi svarbiausias raidos kryptis. Palyginti nedidelis skirtumas nuo bendrinės kalbos patiemis kauniškiams darė dvilypį poveikį: sukūrė gražios, etaloninės, aukštą prestižą turinčios patarmės įvaizdį tiek vi-suomenėje, tiek pačių jos atstovų savimonėje, kita vertus, šis savitas arealas sulaukė bene mažiausiai tarmių tyrėjų dėmesio, iki XX a. pa-baigos jam skirtų darbų buvo labai negausu. Nors XXI a. pradžioje kauniškių šnektų tyrimai suintensyvėjo (parengta tarminės leksikos žodynų, šnektų tekstų ir aprašų), tačiau patarmės prozodijos lygmuo išsamiau nenagrinėtas. Monografijoje pristatomas tyrimas – vienas iš pirmųjų bandymų užpildyti šią spragą.

Knygos užuomazgą atsirado beveik prieš 15 metų. Tuomet, auto-rei apgynus disertaciją, skirtą šiaurinei kauniškių daliai (Šakių šnektai), vis neapleido mintis, kad reikėtų pasigilinti į platesnio arealo prozo-diją, ypač į vieną iš subtiliausių supersegmentinės sistemos vienetų – priegaidę. Jau tada įtarta, kad būtent čia slypi dar daug neatskleistų patarmės giluminių klodų. Tiesioginiu šio tyrimo įkvėpėju laikytinas tuometis disertacijos vadovas profesorius Aleksas Girdenis. Jis pirma-sis paskatino ilgiau stabtelėti prie kauniškių prozodijos reiškiniių, ne kartą sakęs, kad zanavykų ir kapsų priegaidės esančios stebétino ryš-kumo, net ryškesnės negu žemaičių!

Vėliau, dirbant dialektologijos ir fonetikos srityje, chrestomati-niuose veikalose vis tek davavo atsiremti į visiems žinomą ir tarsi jau aksioma tapusį teiginį, kad kauniškiai labai gerai skiria priegaides – aiškiai jas išreiškia ir girdi. Tačiau dialektologinis „lauko“ darbas liu-dijo ką kita – apvažinėjus iš pradžių gimtajį Šakių rajoną, o vėliau ekspedicijų geografijai plečiantis, stipréjo įspūdis, kad priegaidžių ryškumas ne visur vienodas, atskirose šnektose jas reiškia savaip, pa-

brėždamos vis kitus požymius. Todėl, atsiradus galimybei palyginti didesnės kauniškių dalies prozodiją (kolegės Jurgitos Jaroslavienės atliktas rytinių kauniškių tyrimas), monografijoje pavyko apibendrinti platesnio arealo priegaidžių sistemos vaizdą. Analizės rezultatai turėtų būti naudingi ne tik tyrėjams, tiesiogiai susijusiems su tarmių prozodija, jie praverstų ir kitų sričių mokslininkams, dėstytojams, studentams, mokytojams, visiems, besidomintiems tarmių subtilybėmis, ypač ieškantiems lietuviškojo arealo smulkesniųjų regionų savasčių ir tapatybės.

Ačiū visiems, skaičiusiems rengiamos monografijos tekstą ir pateikusiems vertingų patarimų, pirmiausia Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro kolegėms prof. dr. (HP) Danguolei Mikulėnienėi, dr. Violetai Meiliūnaitei, dr. Astai Leskauskaitėi, dr. Vilijai Ragaišienei, dr. Jurgitai Jaroslavienei, dr. Janinai Švambarytei-Valužienei, dr. Daivai Kardelytei-Grinevičienei ir kitoms, dalyvavusioms svarstant būsimą leidinį. Nuoširdžiausia padėka knygos recenzentams prof. dr. (HP) Astai Kazlauskienei ir doc. dr. Edmundui Trumpai, savo dalykiškomis pastabomis padėjusiems patobulinti sandarą ir tekštą. Esu labai dėkinga jaunesniosioms Geolingvistikos centro kolegėms doktorantėms – kruopščiai redaktorei Agnei Čepaitienei bei šnekto žemėlapius nubraižiusiai Laurai Geržotaitei. Už sudėtingo leidinio teksto parengimą spaudai ačiū Lietuvių kalbos instituto leidybos koordinatorei, knygos maketuotojai Nedai Kostkienei.

Už pagalbą įrašant medžiagą instrumentiniams tyrimams ačiū Lietuvių kalbos instituto Raštijos paveldo tyrimų centro kolegi dr. (HP) Onai Aleknavičienei bei jos broliui Edvardui Krampui, pukiai mokantiems savo gimtąją marijampoliškių tarmę ir padėjusiems bendrauti su vietiniais gyventojais. Ypatingą padėką norėčiau išreikšti ir visiems diktoriams – Marijámpolės šnekto atstovams, – visur šiltai priėmusiems ir sutikusiems įkalbėti tyrimui reikalingą medžiagą.

Labai dėkoju audicinio eksperimento dalyviams – Marijámpolės Marijonų gimnazijos mokiniams ir mokytojai metodininkei Rimantai Dragūnevičienei bei Šakių rajono Lukšių Vinco Grybo gimnazijos mokiniams ir mokytojai metodininkei Stasei Burkšaitienei.

Už leidybos finansinę paramą dėkoju Lietuvos mokslo tarybai.

Autorė

Bakšienė, Rima

Ba-179 Vakarų aukštaičių kauniškių priegaidės: Marijampolės šnekta / Rima Bakšienė ; [žemėlapio autorė Laura Geržotaitė]. – Vilnius : Lietuvių kalbos institutas, 2016. – 240 p.
Santr. angl.. – Bibliogr.: p. 193-211.
ISBN 978-609-411-184-6

Monografijoje pristatomi vakarų aukštaičių kauniškių pietinei daliai priklausančios Marijampolės šnekto priegaidžių tyrimo, atlikto eksperimentinės fonetikos metodais, rezultatai. Marijampoliškių priegaidžių sistemos požymiai lyginami su kitų vakarų aukštaičių šnektų – Šakių ir Prienų – atitinkamais duomenimis, apibendrinamas kelių šnektų priegaidžių vaizdas. Knygoje taip pat pateikiama informacijos apie Marijampolės šnekto ribas, ypatybes, tarminį gyvybingumą XXI a. pradžioje. Monografija turėtų būti vertinga visų kalbotyros sričių specialistams, visų pirma, dialektologams, fonetikos ir fonologijos tyrėjams, taip pat studentams filologams bei visiems, besidomintiems tiek lietuvių tarmėmis, tiek eksperimentinė garsų analize.

UDK 811.172'282.2

Rima Bakšienė

Vakarų aukštaičių
kauniškių priegaidės:
Marijampolės šekta

Dailininkas *Rokas Gelažius*
Redaktorė *Agnė Čepaitienė*
Maketuotoja *Neda Kostkienė*
Vertėjas *Jūras Barauskas*

SL 655. Tiražas 300 egz.

Išleido Lietuvių kalbos institutas, P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
Spausdino UAB *Petro ofsetas*, Naujoji Riovonių g. 11, LT-03153 Vilnius

Marijampolės Petro Kriauciūno
viešoji biblioteka

000240497

811.142.28A.34
K Ba-149

9 786094 111846